

DISKUSIE

α Centauri v Pravidlách slovenského pravopisu

RADOVAN GARABÍK

Pri čítaní Pravidiel slovenského pravopisu (PSP) si v kapitole o písaní veľkých písmen vo vlastných menách na s. 54 môžeme všimnúť vetu: „V cudzích názvoch píšeme podľa zaužívaného pôvodného pravopisu všetky plnovýznamové slová s veľkými začiatočnými písmenami (zachováваме pôvodné písanie), aj keď nejde o názvy miest a obcí, napr. *Alfa Centauri*“¹. Názov *Alfa Centauri* sa primárne používa ako označenie jednej z najbližších hviezd¹ a ako rozšírený známy názov sa využíva (v rôznych obmenách) aj na pomenovanie iných vecí – firiem, združení, výrobkov. Ako príklad uvedieme holandskú firmu pracujúcu v hudobnom priemysle, hotel v Catanii na Sicílii, model talianskeho auta a iné. Podľa anglického variantu *Alpha Centauri* je potom pomenovaná predovšetkým slávna strategická počítačová hra. V tejto súvislosti možno spomenúť aj básnickú zbierku *Alfa Centauri* slovenskej autorky Mily Haugovej.

O oficiálne pomenovanie astronomických objektov sa stará Medzinárodná astronomická únia (IAU). Názvy objektov pridelované touto úniou majú podobné jazykové postavenie ako biologická taxonómia – sú to jazykovo nezávislé odborné názvy používané v istých veľmi špecifických žánroch odbornej literatúry. Na rozdiel od biologických názvov, ktoré sú takmer úplne latinské alebo polatinčené, názvy astronomických objektov pochádzajú z rôznych jazykov, ale sú písané latinkou (bez diakritických znamienok, čo je však skôr daň modernej dobe). Pozrieme sa, čo IAU hovorí o menách hviezd. Prvá vec je, že hviezdy väčšinou mená nemajú a ani sa im mená nedávajú s výnimkou niekoľkých stoviek hviezd s tradičnými stredoveký-

¹ Pre jednoduchosť budeme hovoriť o hviezdach, aj keď v skutočnosti často ide o sústavy skladajúce sa z viacerých hviezd (napríklad práve *α Centauri* sa skladá z troch hviezd).

mi menami (*Betelgeuse*, *Sírius*, *Vega*), niekoľkých hviezd pomenovaných podľa významných osobností astronómie (*Barnardova hviezda*, *Wolf 359*, *Ross 128*) a, samozrejme, jedna hviezda má úplne osobitné pomenovanie (*Slnko*). Tieto mená niekedy majú v rozličných jazykoch rôzne varianty (*Barnard's Star*, *Звезда Барнарда*), čiže z lingvistického hľadiska sa správajú ako obyčajné geografické názvy a nebudeme sa nimi teraz zaoberať. Len spomenieme, že zhodou okolností práve α *Centauri* má aj dve alternatívne skutočné vlastné mená (hoci málo používané), *Rigil Kentaurus* a *Toliman*. Ostatné hviezdy sa označujú iba katalógovými údajmi. Oficiálny postoj IAU k označeniam objektov v týchto katalógoch je, že to nie sú vlastné mená, iba označenia objektov (podobne ako evidenčné číslo motorového vozidla nie je jeho vlastné meno, iba označenie). Existuje niekoľko rôznych všeobecne rozšírených systémov označení hviezd. Ten, o ktorom je reč, je Bayerov systém navrhnutý astronómom Johannom Bayerom v roku 1603 v jeho katalógu Uranometria.

Podľa tohto systému sa hviezdy označujú kombináciou písmena a latinského názvu súhvezdia v genitíve, skrátene potom písmenom a trojpismenovou skratkou príslušného súhvezdia. Spomínané písmená sa pridelujú v abecednom poradí viac-menej podľa jasnosti hviezdy v danom súhvezdí, berúc najprv malé písmená gréckej abecedy, potom prípadne aj malé a veľké písmená latinskej abecedy, niekedy aj s horným indexom na odlišenie jednotlivých hviezd optických hviezdnych sústav. Napríklad už spomínaná hviezda má označenie α *Centauri*, skrátene α *Cen*. Nie je to vlastné meno a začína sa explicitne malým (v tomto prípade gréckym) písmenom. Veľkosť písmen v týchto označeniach má zásadný význam, lebo určuje rôzne objekty. V písaných textoch názov písmena *alfa* namiesto priameho použitia gréckeho znaku α by sme mali použiť iba ak v neformálnom kontexte, keď nám technické problémy zabraňujú použiť grécke písmeno, alebo ako dodatok pre čitateľov, ktorým grécka abeceda môže robiť problémy. Ale nemalo by sa písať *Alfa Centauri* s veľkým prvým písmenom. Dokonca aj IAU uvádza ako príklad (v anglickom dokumente) *Sirius* = *alpha CMa* = *9 CMa* = *HR 2491* = *HD 48915* = *BD-16 1591*, kde *alpha* sa chápe ako anglický názov gréckeho písmena α . Samozrejme, mimo striktného astronomického kontextu dochádza k uvoľneniu pravidiel nazývania hviezd, a tak sa v populárnych textoch názov *Alfa Centauri* ako označenie hviezdy používa priamo v ta-

kejto podobe a zaobchádza sa s ním, ako keby išlo o skutočné vlastné meno – pozorujeme tu teda jav, pri ktorom sa z katalógového označenia pomaly stáva vlastné meno objektu, čiže presne opačný postup, ako keď sa z vlastných mien stávajú všeobecné pomenovania (ako sa stalo s gramofónom alebo xeroxom). Pri iných hviezdach takýto posun zvyčajne nenastáva azda preto, lebo pri známejších hviezdach sa zväčša používajú ich pravé vlastné mená a menej známe hviezdy označované len katalógovým zápisom sa menej spomínajú a nevstupujú do jazykového povedomia širokých vrstiev populácie.

Ako príklady uvedieme zopár údajov zo Slovenského národného korpusu, verzie prim-2.1:

Alfa Centauri (s veľkým začiatočným písmenom) sa nachádza v korpuse dvadsaťkrát, z toho šesťkrát je spomínaná básnická zbierka, 12-krát príslušná hviezda a dvakrát v slovných spojeniach *niekde v súhvezdí Alfa Centauri*, *Alfa Centauri je súhvezdie na južnej oblohe*. S malým písmenom v tvare *alfa Centauri* nájdeme tento názov iba raz – v astronomickom texte, spolu s ostatnými hviezdami v tvaroch *alfa Carinae*, *alfa Bootis*, *beta Orionis* a iné. Tvar *Alpha Centauri* nájdeme štyrikrát, z toho dvakrát ako pomenovanie počítačovej hry a dvakrát ako názov hviezdy (očividne mechanicky prevzatý z anglického originálu). Ďalej nájdeme trikrát tvar *Alfa Kentauri* (ovplyvnený gréčtinou), raz poslovenčené *Alfa Kentaura*, raz *Alpha Centaury* (!) ako chybný názov počítačovej hry.

Na zamedzenie nejasností navrhujeme preto v ďalšom vydaní Pravidiel slovenského pravopisu zrušiť ako príklad cudzích názvov *Alfa Centauri*, pretože nie je celkom jasné, o ktorý pôvodný pravopis ide – holandský, taliansky alebo nejaký iný, a zvädza k chybnej predstave že *Alfa Centauri* je „pôvodné“ pisanie názvu hviezdy. Prípadne by sa mohlo uviesť vysvetlenie, že označenia hviezd sa podľa Bayerovho systému nepovažujú za vlastné mená. Ako príklad môžeme na strane 59 (v kapitole Názvy objektov vo vesmíre a názvy útvarov na ich povrchu) nechať *Proxima Centauri*², čo je naozajstné vlastné meno písané latinským pravopisom z roku 1915, čo je rok objavenia tejto hviezdy.

² Označenie tejto hviezdy podľa Bayerovej klasifikácie je *α Centauri C* – tretia hviezda (C) patriaca do trojhviezdneho systému *α Centauri*.

LITERATÚRA

BAYER, Johann: VRANOMETRIA – OMNIVM ASTERISMORVM CONTINENS SCHEMATA, NOVA METHODO DELINEATA, AEREIS LAMINIS EXPRESSA. AUGUSTA VINDELICORUM 1603.

LORTET, M.-C. – BORDE, S. – OCHSENBEIN, F.: The Second Reference Dictionary of the Nomenclature of Celestial Objects. In: Astronomy and Astrophysics Supplement Series, 1994, č. 107, s. 193 – 218.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. M. Považaj. 3., upravené a doplnené vydanie. Bratislava: Veda 2000.

Slovenský národný korpus. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2006. Dostupný z WWW:<http://korpus.juls.savba.sk>.

O jednom type geografických názvov (typ Čáslav)

IMRICH HORŇANSKÝ

1. Osobitnú skupinu štandardizovaných slovenských geografických názvov tvoria zložené názvy, ktorých v poradí druhým komponentom je prípona *-slav*, prípadne jej deriváty *-slava*, *-slavec*, *-slavce*, *-slavice*, *-slavka* a ďalšie. V tejto kategórii sme vyexcerpovali tieto názvy: *Bratislava*, *Budislav*, *Budislava*, *Budislavská dolina*, *Cibislavka* (2x), *Dislav*, *Dislaviny*, *Dobroslava*, *Dobroslavie*, *Domoslava*, *Hodislavy* (2x), *Konislav*, *Konislava* (2x), *Ladislav* (2x), *Ladislava*, *Ladislavov vrch* (4x), *Ladislavova vyvieracka*, *Miloslavov*, *Nereslavová*, *Nereslavova dolina*, *Pribyslav*, *Raslava*, *Raslavice*, *Sebeslavce*, *Stanislavec*, *Trenčianske Bohuslavice*, *Vidoslav*, *Vidoslavský potok*, *Vislavce*, *Vislavka*. Z hľadiska druhovosti sú týmto typom názvov pomenované: obec/mesto, katastrálne územie, samota, horáreň, baňa, vodný tok, vodná nádrž, prameň, vrch, dolina, les, lúka, pasienok a trigonometrický bod;

2. Morféma *-slav* súvisí so slovesom *sláviť*. Sloveso *sláviť* je všeslovenské a pochádza z praslovanského základu ←**slaviti* vo význame „spôsobovať, že je niekto slávny“ a to pochádza z indoeurópskeho ←**kleu*, pozri aj grécke *kleos* vo význame „sláva“ (Rejzek, 2001, s. 581; Holub – Lyer, 1978, s. 441). Slovník slovenského jazyka (4. zv., 1964) slove-